

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-‘Arab, “frds” md.; *Webster’s Third*, II, 1636; *Müsned*, II, 335; III, 124, 197, 210, 215, 260; IV, 416; V, 241, 316; *Dârimî*, “Rikâk”, 101; *Buhârî*, “Tevhîd”, 22, “Cihâd”, 4, 14, “Meğâzî”, 9, 83; *İbn Mâce*, “Zühûd”, 39; *Tirmizî*, “Şıfatü'l-cenne”, 4, “Tefsîr”, 23/3; *Hassân b. Sâbit*, *Dîvân* (nşr. Seyyid Hanefî Haseneyn), Kahire 1983, s. 339; *İbn Habîb es-Sülemî*, *Vasf’ü'l-firdevs*, Beyrut 1987, s. 21; *Taberî*, *Câmi‘u'l-be-yân* (Bulak), XVI, 29-30; *Hakîm et-Tirmizî*, *Ne-vâdirü'l-uşûl*, İstanbul 1293, s. 129; *Zemahşerî*, *el-Keşşâf* (Kahire), III, 27; *İbnü'l-Cevzî*, *Zâ-dü'l-mesîr*, V, 199-200; *Fahreddin er-Râzî*, *Me-fâtihü'l-ğayb*, XI, 175; XXI, 175; XXIII, 82; *Kurtubî*, *et-Tezkire*, Kahire 1405/1985, s. 518, 525; *İbn Kayyim el-Cevziyye*, *Hâdî'l-ervâh* (nşr. Yûsuf Ali Bûdeyvi), Beyrut 1411/1991, s. 84-85, 90, 144-145; *İbn Kesîr*, *en-Nihâye* (nşr. Muhammed Ahmed Abdülazîz), Beyrut 1408/1988, II, 270-271; *Şarânî*, *el-Yevâkıf ve'l-cevâhir*, Kahire 1317 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma’rife), s. 170, 176; D. B. Macdonald, “Firdevs”, *İA*, IV, 642-643.

M. SAİD ÖZERVARLI

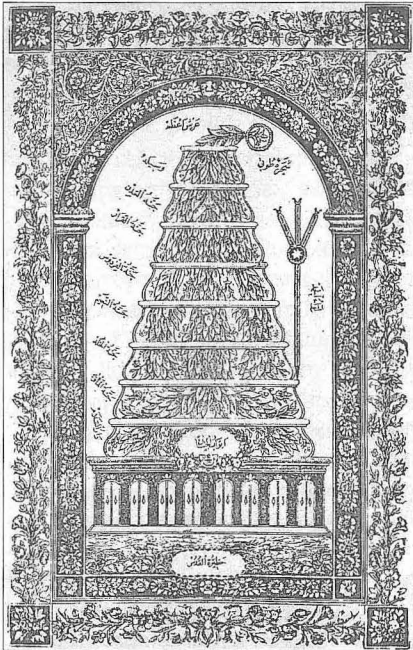
□ EDEBİYAT. Firdevs divan edebiyatında “cennet, cennet bahçesi, bahçe” gibi esas anlamının yanında “firdevs-i berîn, firdevs-i a'lâ, bağ-ı firdevs, gülşen-i firdevs” gibi tamlamalarla birlikte sevgilinin bulunduğu yeri, yüzünü ve çeşitli güzelliklerini ifade etmek için teşbih, mecaz, istiare, tenâsüp ve kinaye yoluyla kullanılmıştır. İrmak ve pınarların kaynadığı, görülmemiş ve duyulmamış güzelliklerin, hûrilerin, muhteşem köşk ve sarayların bulunduğu zümrüt gibi yemyeşil bir mekân olarak tasvir edilen firdevs cennet, adn, behişt, ravza gibi kelimelerle ve bunların çağrıştırdığı hûrî, gılman, hulle, istebrak, selsebîl, bağ, gülşen, tûbâ, saray, dîdar, arş, fers, livâ gibi unsurlarla birlikte zikredilir. Meselâ bahar mevsiminde tabiatın yeşile, çeşitli güzelliklere bürünmesi firdevs cennetindeki güzelliklere benzetilir. “Yine zeyn oldu cihan mânend-i firdevs-i berîn / Hulle-i istebrakın giydi nebâtât-ı zemîn” beytinde Taşlıcalı Yahyâ bu durumu anlatmaktadır. Saruhanlı Sürûfî, “Şol kim ol gül-endâmin yanağından çıkar / Selsebîlin ayıdır firdevs bağından çıkar” beytinde sevgilinin yüzünden akan terin firdevs bahçelerinden kaynayan selsebîl suyunun aynıysa olduğuna işaret etmektedir. Bu anlayış, firdevsin cennetteki bütün ırmak ve pınarların kaynağı oluşuyla ilgilidir. Zâtî, “N’ola dersem sana hûr-i firdevs-i berîn / Görmedim dünyâ sarâyında nazîrin ey melek” beytinde sevgilisini firdevsteki hûrilere benzetmektedir. “Zâhide firdevs-i

a'lâ hoş gelir / Bize dîdâr-ı hüveydâ hoş gelir” beytinde Şeyhî, cennete girmekten başka endişesi olmayan ham sofuya firdevs cennetinin, âşığa da sevgilisinin yüzünü görmenin hoş geldiğini belirtir. Bu beyitte, yalnız firdevsin üstündeki en yüksek makam olan adn cennetine girenlerin Allah’ı görebilecekleri şeklindeki tasavvufî inanışa da işaret vardır. Zira ham sofunun hedefi cennet, âşığın hedefi ise sevgilinin cemâli yani rü’yetullahtır. Ahmed Paşa, “Kûyunu görmekle dilden zâil olmaz şevk-i yâr / Kâni’ olmaz cennet-i firdevse dîdâr isteyen” beytinde bunu açık bir şekilde ifade etmiş ve firdevs cennetini sevgilinin bulunduğu yer olarak tanımlamıştır. Bu anlayış tasavvufî metinlerde çok daha belirgindir. Yûnus Emre’nin, “Mâşukluğun hil’atini her kime giydirdin ise / Gelmez gözüne zerrece firdevs-i a'lâ bağları” beyti bunun güzel bir örneğidir. Maddî güzelliklere daha çok rağbet eden sofunun bu yönüne hitaben Hayâlî Bey, “Adın anmaz idin sūfî dahi firdevs-i a'lânın / Eğer ra’nâların görsen İstanbul u Galata’nın” beytinde İstanbul ve Galata’daki güzellerin cennette dahi bulunduğunu söylemektedir.

Fars edebiyatında firdevs kelimesi daha çok “firdevs-rû, firdevs-likâ, firdevs-girdâr, firdevs-mânend, firdevs-meclis, firdevs-manzar, firdevs-vâr” gibi birleşik sıfatlar halinde kullanılmıştır (örnekler için bk. Dihhudâ, XXI, 147-149). Firdevs-i a'lâ bütün güzelliklerin kaynağı olarak kabul edildiği için sevgilinin bu yöndeki vasıfları da cennet güzellikle riyle anlatılır. Bu anlayış Sa’dî’nin, “Ey terâvet bürde ez firdevs-i a'lâ rûy-i tû / Nâdirest ender nigârîstân-ı dünyâ rûy-i tû” (Ey yüzünün taptaze güzelliğini firdevs-i a'lâdan almış olan güzel! Dünya tasvirhânesinde senin yüzünün benzeri bir güzelliğe sahip olan nâdirdir) beytinde ifadesini bulmuştur.

Manzum ve mensur ilmiyal kitaplarıyla *Envârü'l-âşıkîn*, *Muhammediyye* gibi dinî eserlerde, ayrıca mevlid ve mi'râciyyelerde cennetle ilgili bilgi verirken firdevsten de bahsedilmiştir. Nitekim *Envârü'l-âşıkîn*'de cennet, cennetin dereceleri gibi konular anlatılırken mensur olarak (“el-Bâbü'l-hâmis”, s. 427-429), *Muhammediyye*'de ise yine aynı konular ele alınırken manzum olarak (Der Beyân-ı Cinân, s. 14; “Faslün fî duhûl-i'l-cenne”, s. 324, 339) firdevs hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. *Muhamme-*

Yazıcıoğlu Mehmed’in *Muhammediyye*'sinde halk resmi tarzında yapılmış cennet tasviri içinde firdevs cenneti (*Muhammediyye*, s. 17-18 arası)

diyye'de ayrıca cenneti tasvir eden altın yaldızla basılmış bir halk resmiyle firdevs cennetinin yeri de gösterilmiştir (s. 17-18).

İslâm tarihi boyunca çeşitli dönemlerde yaptırılan bazı saray, köşk, cami, medrese gibi eserler firdevs kelimesiyle adlandırılmıştır. Bağdat'ta Muktedir-Billâh'ın yaptırdığı Firdevs Sarayı, Mardin'deki Artuklu eseri Firdevs Köşkü, İsparta'da Mimar Sinan tarafından yapılan Firdevs Bey (Paşa) Camii, önemli bir Eyyübî devri eseri olan Halep'teki Firdevs Medresesi bunlardan bazılarıdır. Kelime ayrıca çeşitli tamlamalar halinde özellikle İran bölgesindeki birçok yerin adı olarak kullanılmıştır (Dihhudâ, XXI, 147-149).

Birçok kitabın adında firdevs kelimesinin bulunması da dikkat çekicidir. İlk müslüman hekimlerden Ali b. Rabben et-Taberî'nin tıba dair ansiklopedik eseri *Firdevsü'l-âhikme*, tanınmış muhadislerden Âcurrî'nin *Firdevsü'l-âlm*'i, Türkistanlı tarihçi Âgehî Muhammed Rızâ'nın *Firdevs-i İkbâl*'i ve son devir Arap edebiyatçılarından Mısırlı Ahmed el-Berkûkî'nin edebî mektuplarını ihtiva eden *el-Firdevs* (*Seyâha fi'l-firdevs*) adlı eseri bunlara örnek gösterilebilir. Klasik kitap tasnifinde "ravza" ve "behişt" kelimeleri yanında bölüm ve konu başlıkları için firdevs kelimesinin kullanıldığı da görülür.

Türkler'de halk arasında kadın adı olarak yaygın şekilde kullanılan firdevs kelimesi zaman zaman halk şiirinde de yer almıştır. Kâtibî'nin, "Dağların başında dumanlar döner / Bağrımın başında fitiller yanar / Firdevs-i a'âdan bir serv-i çınar / Çıkıp salındığı yerlere geldim" dörtlülüğü buna bir örnektir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye*, İstanbul 1280, s. 14, 324, 339; Ahmed Bican, *Envârü'l-âşîkîn*, İstanbul, ts., s. 427-429; M. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, Ankara 1962, s. 138; Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tedkik*, İstanbul 1964, s. 115; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 37; Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlili)*, Ankara 1987, s. 74; Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mîrâc-nâmeler*, Ankara 1987, s. 113, 116; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı-Tenkidli Metin*, Ankara 1990, II, 368; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, s. 335; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992, s. 91; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXI, 147-149; "Firdevs", *TDEA*, III, 239.

MUSTAFA UZUN

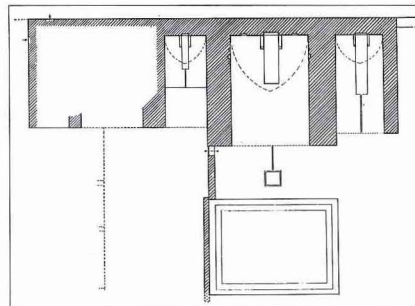
FİRDEVS KÖŞKÜ

Mardin'de bir Artuklu köşkü.

Yakın zamanlara kadar mevcut olan kitâbesine göre Melik Sâlih Necmeddin Mahmûd'a (1312-1364) mal edilmekteyse de Kâtib Ferdî'nin, XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başlarında yaşayan Melik Mansûr Necmeddin b. Karaaslan için, "Yaz aylarını Firdevs Köşkü'nde geçirirdi" demesinden binanın daha önce yapılmış olabileceği ihtimali de ortaya çıkmaktadır; kesinlikle bilinen husus bir Artuklu eseri olduğudur.

Mardin'de Nusaybin'e giden yol üzerinde vali konağının yanında bulunan yapı Artuklu mimarisi içinde önemli bir yere sahiptir. İki katlı olarak inşa edilen köşkün ikinci katında bir cihannümâ, önünde de bir havuz yer almaktadır. Şehre karşı bir bahçe içinde olduğu anlaşılan havuz bir duvarla köşkün diğer bölümlerinden ayrılmış durumdadır. Yapının havuza bakan yüzünde, ortadaki diğerlerinden daha büyük ve cephesi dışa taşkın üç eyvanla bir büyük oda bulunmaktadır. Büyük bir konak şeklinde düzenlenmiş olan köşkün üç eyvanı da çeşme nişi, selsebil ve duvar nişlerine sahip olup ayrıca ortadaki büyük eyvan bir kanalla havuza bağlanmıştır. Eyvanların kuzeyinde bulunan bölüm yine bir eyvan görünümünü vermekle birlikte iki katlı olmasıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu bölümün önüne, daha sonra karma bir malzeme ile batıya doğru uzanan ve bitişik düzende yapılan tonozlu mekânlar eklenmiştir. Ahır olarak kullanıldığı anlaşılan bu mekânların ve eyvan cephelerinin önü daha geç bir tarihte bir duvarla kapatılmış ve böylece ikinci kat eklemeleriyle birlikte bahçenin bölünmesi köşkün orijinal şeklinde büyük değişiklik meydana getirmiştir.

Firdevs Köşkü'nün planı

Mardin ev mimarisinin gelişmiş ve büyük ölçülerde uygulanmış bir şekli olan Firdevs Köşkü'nde cihannümâ iki katlı mekânların üzerinde yer almakta ve binanın bütünüyle büyük uyum sağlamaktadır. Yapıdan bağımsız gibi görünen bahçedeki duvarın orijinal olduğu söylenebilir. Akkoyunlu mezar taşları ile benzerlik gösteren eyvan selsebillerinin çeşme başlarındaki korkuluklar sanat tarihi açısından dikkat çekicidir. Yapıda kullanılan malzemenin çoğunluğu kesme taş olup bazı bölümlerde bunlara devşirme malzeme de eklenmiştir. Bugün içinde bir ailenin yaşadığı Firdevs Köşkü, şehir çıkışında kendi kaderine terk edilmiş olarak bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Ferdî, *Mardin Mülûk-i Artukîyye Tarihî* (nşr. Ali Emîrî), İstanbul 1331, s. 42-43; Ara Altun, *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, İstanbul 1971, s. 122-124; a.mlf., *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 225; "Mardin", *YA*, VIII, 5835.

ÖZKAN ERTUĞRUL

FİRDEVSİ

(فردوسی)

(ö. 411 / 1020 [?])

İran'ın millî destanı
Şâhnâme'nin müellifi.

Tûs şehrine bağlı Tâberân'ın Bâj (Bâz) köyünde doğdu. Gazneli Mahmud'un tahata çıktığı sırada (387/997) elli sekiz yaşında olduğunu söylediğine göre (*Şâhnâme*, IV, 5) 329'da (940) doğmuş olmalıdır. Künyesi Ebû'l-Kâsım, lakabı Fahreddin, mahlası Firdevsî'dir. Adı kaynaklarda Ahmed, Hasan ve Mansûr; babasının adı Ali Fahreddin, Ahmed ve İshak olarak farklı şekillerde geçmektedir. Kendisine ve babasına verilen bu adlardan hangisinin doğru olduğu tesbit edilememiştir. Babasının Tûs ırmağından ayrılan Âbrâhe çayı kenarında bir çiftlik sahibi (dihkan) olduğu bilinmektedir. Firdevsî'nin çocukluk dönemi ve öğrenim hayatı hakkında kaynaklarda hemen hemen hiçbir bilgi yoktur. Onun yetiştiği dönemde, İran'ın İslâm öncesi tarihine ait Pehlevî dilinde yazılmış bazı eserler ortaya çıkarılmış ve bunlar yeni Farsça'ya çevrilmeye başlanmıştı. Özellikle, Sâsânî hükümdarlarından III. Yezdicerd'in (632-651) derlenmesini sağladığı *Hudây-nâme*'nin aslına ya da Arapça çevirisine dayanılarak birtakım şâhnâmeler yazılmıştı. Muhtemelen başlangıçta diğer şa-